

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ'NİN TEFEKKÜRÜNDE İHTİLAFLA AHLAKI

Mehmet KAPLAN¹

Öz

Bediüzzaman Said Nursi dinî grupların ihtilafına “müsbet ihtilaf” ve “menfî ihtilaf” çerçevesinde yaklaşır. Eğer bir grup kendi mesleğinin muhabbetiyle hareket ediyor ve başka mesleklerin tenkisiyle uğraşmıyorsa müsbet ihtilaf söz konusudur. Ters durumda ise menfî ihtilaf ortaya çıkmaktadır. Nursi ihtilafı toptan reddetmeyerek “Ümmetimin ihtilafı rahmettir” hadisini müsbet ihtilaf olarak yorumlamakta ve bunu bir zenginlik olarak görmektedir. Her bir grup yapmış olduğu faaliyetiyle hakikatin bir vechesine hizmet etmekte ve hakikat ortaya konmaktadır.

Nursi müsbet ihtilafı adeta iş bölümü gibi tarif etmekte ve her bir dinî grubu fabrikanın bir çarkı olarak görmektedir. Farklı çarklar hep birlikte çalışıyor ve fabrikadan tek bir ürünün çıkmasını netice veriyor. Dinî grupların her birisi kendi ilgilendiği vazifeye odaklanırsa ortaya çıkan ürün herkesin olacaktır. Nursi bu yaklaşımıyla bir ihtilaf ahlakını ortaya koymakta ve müsbet ihtilafın hikmeti anlaşılmadığı takdirde neticede menfî ihtilafın ortaya çıkacağına dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Said Nursi, müsbet ihtilaf, menfî ihtilaf, ihtilaf ahlakı, dinî gruplar

THE ETHICS OF DISAGREEMENT OF BEDIUZZAMAN SAID NURSİ

Abstract

By not rejecting disagreement completely, Bediüzzaman Said Nursi interprets the hadith, “The disagreement of my community is a mercy” as a positive disagreement and sees it as a wealth. Nursi describes the positive disagreement as a division of labor and sees each religious group as a wheel of the factory. Different wheels work together and result in releasing a single product from the factory. If each of the religious groups focuses on the task they are interested in, the resulting product will be everyone’s. With this approach, Nursi presents the ethics of disagreement and draws attention to the fact that a negative disagreement will emerge as a result if the wisdom of the positive disagreement is not understood.

Key Words

Said Nursi, positive disagreement, negative disagreement, the ethics of disagreement, religious groups

1 Sosyolog, Risale-i Nur Enstitüsü (mekaplann33@gmail.com)

Gönderim Tarihi: 03.05.2019, Kabul Tarihi: 22.05.2019

Giriş

Günümüzde dinî gruplara bakıldığı zaman aynı dine ve kitaba bağlı oldukları halde birbirlerini dışlama, ötekileştirme, radikal tutum içerisine girerek başka grupları tekfir etme ve birbirleriyle rekabet ve çatışma durumu gözlenmektedir. Hele bir de internet ve sosyal medyanın bilginin çabuk yayılması ve paylaşılmasına imkân sağladığı böyle bir dönemde dinî gruplar, tarikatlar, cemaatler arasındaki çatışmalar, ihtilaflar ve birbirlerine karşı saldırılar gün yüzüne çıkmış herkesin kafasında bir karışıklık meydana getirmiştir. Belli bir ihtilaf ahlakı çerçevesinde yapılmayan bu tartışmaların çok zararlı neticeleri ortaya çıkmaktadır. Bunun belki de en tehlikeli kısmı imanî meselelerin herkesin gözü önünde münakaşa tarzında bahsediliyor olmasıdır.

Bediüzzaman Said Nursi “Mesâil-i imaniyeyi mizansız mücadele suretinde cemaat içinde bahsetmek caiz değildir. Mizansız mücadele olduğundan tiryak iken zehir olur. Diyenlere, dinleyenlere zarardır. Belki böyle mesâil-i imaniyenin itidal-i demle, insaf-la, bir müdavele-i efkâr suretinde bahsi caizdir”² demektedir. Herkesin gözü önünde yapılan birtakım anlayış ve yorumlamadan kaynaklı farklılıklar insanların itikadî meselelerde şüpheye düşmelerine sebep olmaktadır.

Nursi yirminci asrın başında “Bu zamanın en büyük farz vazifesi ittihad-ı İslam”³ olduğuna dikkat çekmiş ve ittihad-ı İslam’a vurgu yapmıştır. Şahs-ı manevî suretinde hücum eden ecnebilere karşı Müslümanlar birlik ve beraberlik içerisinde karşı koyabileceklerdir. Yoksa onların felsefeleri, kültürel hayatları, Müslümanların toplumsal yapısına uymayan çürümüş esasları Müslümanların fikir dünyası, kalb dünyası ve toplumsal hayatına etki edecektir. Bu tehlikeye karşı hiç olmazsa dinî gruplar maksatta ittifak etmelidir. Aksi halde bu durumun “Kabil-i iltiyam olmayan inşikaklara sebebiyet verir. Hâl-ı âlem buna şahittir”⁴ cümlesinde özetlendiği gibi âlem-i İslam’ın vahim hallerini ortaya çıkardığı gözler önüne serilmiştir.

“Bizim düşmanımız cehalet, zaruret ve ihtilaftır”⁵ diyerek asrının hastalıklarını ve Müslümanların düşmanlarını tespit etmiştir. Bu üç düşmana karşı ise “marifet, sanat ve ittifak” silahı ile mücadele edileceğini dile getirmiştir. Bunun için doğuda üç ayrı bölgeye hizmet verecek fen ilimleri ile din ilimlerinin beraber okutulacağı bir “Medresetüzzehra” projesini gerçekleştirebilme hayalini kurmuştur.

2 Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006), 49.

3 Bediüzzaman Said Nursi, *Hutbe-i Şamiye* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006), 94.

4 Nursi, *Mektubat*, 259.

5 Bediüzzaman Said Nursi, *Divan-ı Harb-i Örfî* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006), 23.

Toplum dediğimiz olgu birçok farklı grubun bir araya gelerek oluşturduğu bir birlikteliktir. “İster küçük, isterse büyük olsun, her toplum sonsuz sayıda grupları ihtiva eder. Onlar, menşede, yapıda ve gayede farklıdırlar.”⁶ Bazı gruplar birlikteliklerini akrabalık bağlarıyla kurarken bazıları ortak bir tecrübenin yaklaştırdığı kişilerdir.

Dinî grup, tarikat, cemaat ve mezhep gibi grupların ortaya çıkmasında dini daha iyi ve doğru anlamak yolunda yapılan tartışmalar ve bunların neticesindeki ihtilaflar etkili olmuştur. Bazen de “ilmî istibdat” bu kopmaları ve ayrışmaları netice vermiştir. Said Nursi ilmî istibdada (istibdat-ı ilmî) şöyle dikkat çekmiştir:

“İslamiyet’i zehirlendiren hatta her şeye sirayet ile zehrini atan, o derece ihtilafatı beyne’l-İslam ika edip Mutezile, Cebriye, Mürcie gibi dalalet fırkalarını tevhit eden istibdattır. Evet, taklidin pederi ve istibdat-ı siyasinin veledi olan istibdat-ı ilmidir ki Cebriye, Rafiziye, Mutezile gibi İslamiyet’i müşevveş eden fırkaları tevhit etmiştir.”⁷

“Dinî grupların ortaya çıkışında inanç esasları ve konularına ilişkin yaşanan ihtilaflar önemli bir sebep oluşturmaktadır. Özellikle başta Tanrı’nın sıfatları, tabiatı, insanlarla ilişkileri olmak üzere kader, irade, yaratılış, kıyamet ve ahiret, ölüm, peygamberlik, melekler, kitaplar gibi pek çok konuda dinî gruplar ve mezhepler arasında düşünce ayrılıkları ve tartışmalar ortaya çıkmıştır.”⁸

Görüldüğü gibi dini daha iyi anlamaktan dolayı başlayan tartışmalar ilmî istibdatın olduğu bir ortamda ayrılıklar, parçalanmalar ve yeni dinî grupların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun yanında aynı inanç esaslarını paylaştıkları ve aynı kitaptan Kur’an dersini aldıkları halde bir ihtilaf ahlakına sahip olunamadığı için birbiriyle çatışan gruplar da söz konusudur.

“Dinî grup genişledikçe ve ilk halka hayattan çekilince merkezin ruhi otoritesi azalır. Birliği ve otoriteyi temin etmek, artık bırakılan yazılı metinlere ve tedris sistemine aittir. Zaman zaman dinin safiyetini muhafaza etmek, onu işleyerek sosyal yönden geliştirmek üzere kabiliyetli kimseler ortaya çıkar. Bu durum dinin geleceği için, müsbet veya menfi olmak üzere her iki şekilde de rol oynayabilir. Dini malzemedan istifade ederek daha değişik yorumlar vücuda getirmek teşebbüsleri doğabilir.”⁹

Bu aşamalarda çatışmalar, kavgalar ve ihtilaflar ortaya çıkmaktadır. Dinî malzemedan istifade ederek daha değişik yorumlar vücuda getirmek teşebbüsleri birtakım

6 Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, trc., Ünver Günay (Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kayseri, 1990), 65.

7 Nursi, *Münazarat* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006), 22.

8 Celalettin Çelik, “Türkiye’de Dinî Gruplar Sosyolojisi”, *ERUSAM* 7 (Ekim 2011): 14.

9 Yümnü Sezen, *Sosyoloji Açısından Din* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013), 120.

direnme ve tekfir hareketleriyle karşılaşabilmektedir. Hâlbuki dinî grup büyümüş artık küçük bir grup değildir, farklı coğrafyalara yayılmış, farklı kültürlerle karşılaşmış ve farklı ihtiyaçlara cevap verecek yorumlara ihtiyaç duyulmaktadır.

“Küçük dinî grupları oluşturan sosyal ve psikolojik ortam, iki zıt istikamette onların lehinde ve aleyhinde mütalaa edilebilecek durumdadır. Genellikle dinin safiyetini muhafaza etmek temayülü hâkimdir. İlk halkanın saf şekillerine dönme ikazı etrafında toplanılmıştır. Dini, hafızalarda taptaze tutmak, yeni yetişenlere anlatmak için gayret sarf edilir.”¹⁰

Dinin safiyetinin ve orijinalliğinin bozulduğu yönünde tartışmalar ve kavgalar ortaya çıkmaktadır. Öne çıkan kişiler dinî grubun değerlerini muhafaza ve müdafaaya girişmektedir. “Sırf duyduğu büyük heyecan ve şahsî taassup, din birliği bakımından tehlikeli boyutlara varabilmektedir. Dinin iyiliği için yapılan ikazın giderek ayrı baş çekmeye kadar varabildiği gözlenmektedir. Her önüne gelenin şahsi kanaat ve kabiliyetleri dairesinde dini temsile kalkması, din bakımından güvensizliklerin artmasına yol açar.”¹¹

Dinî grupları müteakip bazı ikaz ve protesto hareketleri yaşanabilmektedir. Bunlar sosyal, siyasi, ekonomik faktörlerden kaynaklanabileceği gibi, inanç ve ibadetle ilgili yorumlardan da kaynaklanabilmektedir.

“Dinî ikaz ve protesto çeşitleri; ferdî ve kolektif itiraz olmak üzere ikiye ayrılır. Ferdî olanlar zamanla kolektif bir hale dönüşebiliyor. Bu itirazlar geçici olabileceği gibi sürekli de olabilir. Bu itiraz ve protestoların ortaya çıkıp gelişmesinde siyasî, ekonomik, kültürel, psikolojik, hissî ve fikrî birçok faktör rol oynamaktadır. Bazen inanç (akide) üzerindeki anlayıştan, bazen ibadet uygulamalarından, bazen de siyasî teşkilatlanma yüzünden protestolar yaşanmaktadır.”¹²

Bu ikaz ve protestoların sosyolojik birtakım sonuçları ortaya çıkmaktadır. Bunların en önemli sonuçları yeni cemaatler, zühd ve takva hareketleri, ihvan birlikleri, itizalî gruplar gibi karşımıza çıkmaktadır. Bugün âlem-i İslam'a baktığımızda birçok etnik ve mezhepsel dinî cemaat, tarikat ve gruplarla beraber yaşıyoruz.

Bu makalede Said Nursi'nin ihtilaf anlayışı, ihtilafa yaklaşımı ve dinî grupların ihtilafına bakışı üzerinden ortaya koyduğu ihtilaf ahlakı üzerinde durulmaktadır.

10 Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, 121.

11 Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, 122.

12 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 297.

Müsbet İhtilaf

Nursi'nin ihtilaf yaklaşımının en mümeyyiz vasfı ihtilafı müsbet ve menfi yönlerini nazara vererek ele almasıdır. Nursi'nin eserlerine baktığımız zaman onun toptancılık ve genellemelerden kaçındığını görmekteyiz. Herhangi bir meselede bu böyledir de-yip kestirip atmak yerine müsbet ve menfi, mecazî ve hakikî yönlerini tespit edip kullanım alanları ve kullanım şekillerine göre izahatta bulunmaktadır. Yani kavramlara nötr olarak yaklaşmakta, netice ve kullanım şeklini ön plana çıkartmaktadır.

Nursi'nin fikir dünyasında “Yanlış anlaşılmasın, Avrupa ikidir”¹³ yaklaşımından “Evet, rızık ikidir; biri hakikî rızık, ikincisi rızık mecazî”¹⁴ yorumuna kadar birçok ayrımları görmekteyiz. Müsbet hareket, menfi hareket vb.

Nursi ihtilaf konusunda ise *Uhuvvet Risalesi*¹⁵ isimli eserinde yer alan bir suale vermiş olduğu cevapta ihtilafın da müsbet ve menfi kısımlarının olduğunun izahını yapmaktadır. İhtilaf var lakin kavramın farklı veçheleri nazara verilerek toptancı yaklaşımdan kaçınılmaktadır.

Uhuvvet Risalesi'ne Said Nursi “Mü'minlerde nifak ve şikak, kin ve adâvete sebebiyet veren tarafgirlik ve inat ve haset, hakikatçe ve hikmetçe ve insaniyet-i kübrâ olan İslâmiyetçe ve hayat-ı şahsiyece ve hayat-ı içtimaiyece ve hayat-ı mâneviyece çirkin ve merduttur, muzır ve zulümdür ve hayat-ı beşeriye için zehirdir”¹⁶ diyerek konuya giriş yapmaktadır. Risalenin tamamında mü'minlerde düşmanlığa ve ihtilafa sebebiyet veren tarafgirlik, inat ve haset üzerinde durmaktadır.

Tarafgirliğin zararlarının anlatıldığı bu risalede Nursi “eğer denilse” diyerek ihtilaf meselesinde akla gelebilecek çok önemli ve kritik bir suale cevap verir. Hadiste “Ümmetimin ihtilafı rahmettir”¹⁷ denilmektedir. İhtilaf ise tarafgirliği iktiza eder. Hem ihtilafa rahmet denilecek hem de tarafgirlik zararlı olacak burada zahiren bir çelişki akla gözükmektedir.

Nursi tam burada ihtilaf kavramının aslında haddizatında olumsuz bir kavram olmadığı, müsbet yönünün olduğuna dikkat çekmekte ve şöyle demektedir: “Hadisteki ihtilâf ise müsbet ihtilafdır. Yani her biri kendi mesleğinin tamir ve revacına sa'y eder.

13 Bediüzzaman Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, trc., Abdülmecid Nursi (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006), 128.

14 Bediüzzaman Said Nursi, *Lem'alar* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006), 146.

15 Bu risale birçok yayınevi tarafından tek bir kitap olarak basıldığı gibi Bediüzzaman Said Nursi'nin *Mektubat* isimli kitabında Yirmi İkinci Mektup olarak da yer almaktadır.

16 Nursi, *Lem'alar*, 253.

17 Süyûtî, *Camii's-Sağır* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, ???), ???.

Başkasının tahrip ve iptaline değil belki tekmil ve ıslahına çalışır.”¹⁸ Aynı zamanda bu cümleyle ihtilafın nasıl müsbet olacağını da formülü verilmektedir. İhtilafın müsbet olması için her bir meslek sahibinin ilk odaklanacağı yer kendi mesleği olmalıdır. Kendi mesleğine bakarken tamir ve revacı için bakacak, kendi kusurlarının olabileceğini, bunları düzeltmesi gerektiğinin farkına varacak ve ancak kendi mesleğinin tamirine zaman ayırırsa mesleğinin revaç bulacağını farkında olacak. Diğer mesleklere bakacağı zaman ise “tahrip ve iptal” yani diğer meslek sahiplerini yok etmek, tenkit etmek, tekfir etmek ve onları batıl göstermek için değil “tekmil ve ıslah”ı için bakacak. Bu şekilde dinî meslek grupları arasında birbirleriyle bir yardımlaşma ve dayanışma ortaya çıkacak. Yoksa dini meslek gruplarının birbirleriyle hak/batıl mücadelesi içine girmesi müsbet bir ihtilaf olmayacaktır. Hal-i âlem buna şahittir.

Müsbet ihtilaf kavramı modern zamanların iş bölümü ve ihtisaslaşma kavramını çağrıştırmaktadır. Bu yaklaşım adeta bir iş bölümü veya toplumun yapısına işaret etmektedir. Her bir meslek kendi alanı ne ise onda uzmanlaşacak ve diğer farklı meslek gruplarına yardımcı olacak. Aynı işin farklı veçhelerini yerine getirecekler. Hem birbirlerinin güzelliklerinden istifade edecekler hem de kusur ve eksiklerini görüp tamir ve tekmile odaklanacaklar.

Toplum hayatında düzen ve uyum aynı zamanda farklılaşmanın bir sonucudur. Meslek, statü, yaş, cinsiyet vb. herkesin aynı ve eşit olduğu, farklılaşmanın olmadığı yerde tam bir düzen ve uyumdan bahsedilemez. Toplumda farklılaşma en ilkel toplumlardan günümüze kadar hep var olagelmıştır. “En ilkel topluluklardan günümüze kadar uzanan tüm insanlık tarihi diğer canlılardan farklı olarak insanın üniform (tek tip) bir yapıda olmadığını göstermektedir. Bu üniform olmayışın yaş, cinsiyet, vücut yapısı, zekâ düzeyi vb. tabii özelliklerinin yanı sıra servet, eğitim, itibar, nesep vb. ‘sosyal’ nitelikleri de vardır.”¹⁹

İnsanların yaratılışından ve içinde yaşadığı sosyal çevre, mekân ve iklimden kaynaklı farklılaşmalar kaçınılmazdır. Yaşanılan bölge ve içinde yetişilen grup anlamında da diğer grup ve çevrelerden farklılaşma söz konusu olmakta; mezhep, cemaat ve tarikat olarak farklılaşmaktadır. Her bir ferd, enfüs ve afaktan kaynaklı sebeplerle diğer insanlardan farklı bir mizaca sahip olmaktadır. Bunun neticesi farklı meslek ve meşreplere sahip olmak kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nursi birçok farklı dinî grup ve etnik kimliklerden oluşan heyet-i İslamiye'nin şahs-ı manevisini çok çark ve dolapları bulunan bir fabrikaya benzetmiştir: “Şu

18 Nursi, *Lem'alar*, 259.

19 Mehmet Karaca, “Farklılaşma, Bütünleşme ve Birlikte Yaşamak Üzerine”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 18 (2012): 228.

zamanda, heyet-i içtimaiye-i İslâmiyeyi çok çark ve dolapları bulunan bir fabrika suretinde tasavvur ediyorum. O fabrikanın bir çarkı geri kalsa yahut bir arkadaşı olan başka bir çarka tecavüz etse makinenin mihanikiyeti bozulur.”²⁰

Fabrika tabiri modern bir tanımlamadır ve zamanın ilcaatını okumakla yakından alakalıdır. Sanayi toplumlarında iş bölümü çerçevesinde yeni bir bütünleşme olan “fonksiyonel bütünleşme” söz konusudur. “Fonksiyonel bütünleşme, kültür unsurlarının toplumu ‘işleyen bir bütün’ karakteristiğini kazandırmak üzere birbirlerini tamamlama durumu”²¹ şeklinde tarif edilir. Temel vasfı iş bölümüne dayanmasıdır.

Modern iş bölümünün temelinde mekanik dayanışma vardır. İşler birbirine o şekilde bağlıdır ki onlardan birinin yapılmaması halinde sistemin önemli bir kısmı veya tamamı aksar. Nursi’nin tanımlamasında her bir grup bir çark hükmünde olup kendi vazifesini ve hizmetlerini yapmakla umumî neticeye hizmet etmektedir. Yoksa bir çark tek başına “Bu fabrikadan çıkan neticeye ben sebep olacağım, benim dediğim gibi olacak” derse fabrikanın çalışması bozulacak ve bir netice elde edilemeyeceği gibi Allah rızası için hareket etmek gerekirken ihlas kırılacak, menfî ihtilaf ve rekabet ortaya çıkacaktır.

Müsbet ihtilaf bir anlamda sosyal bütünleşmeyi çağrıştıran bir kavramdır. Sosyolojik anlamda bütünleşme kavramıyla genellikle bir toplumu oluşturan unsurlar arasındaki uyum veya ahenkli işleyiş anlatılmaya çalışılmaktadır. Başka bir deyişle bütünleşme kavramı toplumu meydana getiren birey, grup, kurum ve kuruluşlar arasındaki ahenkli bütünlük, işlevsel birliktelik ya da uyumlu işleyiş olgusunun karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Nursi’nin müsbet ihtilaf yaklaşımı da aynı dine inanan mezhep ya da cemaat olarak farklılaşan her bir grubu dini hayatta farklı bir işlevi yerine getiren, dinin büyük fabrikasına hizmet eden küçük birer çark olarak görmektedir. Buna binaen her bir grubun kendi vazife ve alanında kalmak suretiyle maksatta ittifak halinde olması müsbet ihtilaftır.

Menfî İhtilaf

Said Nursi “Ümmetimin ihtilafı rahmettir” hadisinde rahmet olarak bahsedilen ihtilafın müsbet ihtilaf olduğunu izah ettikten sonra menfî ihtilafın bunun dışında kal-

20 Nursi, *Hutbe-i Şamiye*, 62.

21 Enis Öksüz, “Sosyal Gelişme-Sanayileşen Türkiye İlişkileri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 32, sy. 1-4 (1972): 21.

diğini ve hadis nazarında merdut olduğuna şöyle dikkat çekmektedir: “Amma menfi ihtilâf ise –ki garazkârâne, adâvetkârâne birbirinin tahribine çalışmaktır– hadisin nazarında merduttur. Çünkü birbiriyle boğuşanlar müsbet hareket edemezler.”²²

Buradan anlaşılıyor ki menfi ihtilaf içerisinde garaz, düşmanlık, tarafgirlik ve kutuplaşmayı barındırmaktadır. Tek tip olalım çaba ve gayreti içinde farklı düşünce ve oluşumları reddetmek, bütünleşme sağlayayım diye daha da çatışma ve çözülme meydana getirmek menfi ihtilafıdır. Niyetler iyi de kötü de olsa netice itibarıyla çözülmeye yol açan bir kavramdır menfi ihtilaf. Zira birbiriyle boğuşan insanlar müsbet düşünemezler, müsbet düşünemeyenler müsbet hareket edemezler, müsbet hareket edemeyenler müsbet ihtilafı esas alan bir ihtilaf ahlakına sahip olamazlar.

“Tarafgirlik eğer hak namına olsa haklılara melce olabilir. Fakat şimdiki gibi garazkârâne, nefis hesabına olan tarafgirlik haksızlara melcedir ki onlara nokta-i istinad teşkil eder. Çünkü garazkârâne tarafgirlik eden bir adama şeytan gelse, onun fikrine yardım edip taraftarlık gösterse o adam o şeytana rahmet okuyacak. Eğer mukabil tarafa melek gibi bir adam gelse, ona –hâşâ– lânet okuyacak derecede bir haksızlık gösterecek.”²³

Tarafgirlik meydana getiren bir ihtilaf hak ve hukuk anlayışını ortadan kaldıracak; meleğe şeytan, şeytana melek dedirtecektir. Tarafgirliğin esas olduğu bir ortamda insaf kaybolmakta ve hakikatin değerine bakılmadan belli etiketlerden dolayı dışlama ve ötekileştirme durumu meydana gelmektedir. Hakikat sırf hakikat olduğu için kabul edilmelidir, birtakım bagaj ve ön kabullere göre tartılmamalıdır.

Nursi tarafgirliğin nasıl menfi ihtilafı tetiklediğini kendi yaşadığı çarpıcı bir hatırayı naklederek nazara şöyle verir: “Eski Said o çeşit siyaset tarafgirliğinden gördü ki bir salih alim kendi fikr-i siyasîsine muvafık bir münafığı hararetle sena etti ve siyasetine muhalif bir salih hocayı tenkid ve tefsik etti. Eski Said ona dedi: ‘Bir şeytan senin fikrine yardım etse rahmet okutacaksın, senin fikr-i siyasiyene muhalif bir melek olsa lanet edeceksin.’ Bunun için Eski Said: ‘Şeytandan ve siyasetten Allah’a sığınırım’ dedi. Ve otuz beş seneden beri (şimdi kırk beş sene oldu) siyaseti terk etti”²⁴ diyerek tarafgirliğin insaf ve ilim dinlemediğini vurgulayarak yaşanan bu olayın kendi siyaset düşüncesinde meydana getirdiği değişime dikkat çekmektedir. Daha sonra “Yeni Said” diye tabir ettiği bir dönemi yaşayan Said Nursi içtimai ve siyasi hayattan tamamen çekilip vicdanî ve ruhî hazzıyla baş başa kalmıştır.

22 Nursi, *Mektubat*, 259.

23 Nursi, *Mektubat*, 259.

24 Nursi, *Hutbe-i Şamiye*, 52.

Nursi menfi ihtilafın başka bir veçhesini de şu şekilde ortaya koymaktadır. “Mesleğim haktır yahut daha güzeldir” demek gerekirken böyle yapmayı başkasının mesleğinin haksızlığını veya çirkinliğini ima eden “Hak yalnız benim mesleğimdir” veyahut “Güzel benim meşrebimdir” demek menfi ihtilafıdır. Herkes kendi mesleği, meşrebi, düşüncesi ya da milliyetini beğenebilir fakat kendi mesleği, meşrebi, düşüncesi ya da milliyetini diğerlerinden üstte tutma durumu problemlili ve sıkıntılı bir durumdur.

Bu durumu yine Said Nursi bir fabrika örneğiyle örneklendirir. “Hem nasıl ki bir fabrikanın çarkları birbiriyle rekabetkârâne uğraşmaz, birbirinin önüne tekaddüm edip tahakküm etmez, birbirinin kusurunu görerek tenkit edip sa’ye şevkini kırıp atâlete uğratmaz. Belki bütün istidatlarıyla birbirinin hareketini umumî maksada tevcih etmek için yardım ederler; hakikî bir tesanüd, bir ittifakla gaye-i hilkatlerine yürürler. Eğer zerre miktar bir taarruz, bir tahakküm karışsa o fabrikayı karıştıracak, neticesiz, akîm bırakacak. Fabrika sahibi de o fabrikayı bütün bütün kırıp dağıtacak.”²⁵ Fabrikadaki her çarkın bir vazifesi var ve her çarkın vazifesini yapması fabrikaya hizmettir. Ama çarklar vazifelerini bırakıp diğer çarkların farklı yönleriyle meşgul olursa bu bir menfi ihtilafıdır.

İslam düşünce geleneğindeki “tahtiecilik” ve “musavvibe” anlayışına dikkat çeker Nursi. “Dört mezhep de haktır. Furuatta hak taaddüd eder” diyenlere ilm-i usul istilahnınca musavvibe denir. Muhalifi olan tahtiecilerden biri der ki: “Mezhebim haktır, hatâ ihtimali var. Başka mezhep hatâdır, sevaba ihtimali var.”²⁶ Tahtieci anlayış baştan kendini haklı diğerlerini batıl olarak kabul etmektedir. Ancak batıl olanların içinde bazı hakikatler bulunabileceğine ihtimal verir. Tahtiecilik, musavvibe anlayışının tam karşısında yer alarak inhisarcı ve tekelci bir yapı arz etmektedir.

“Hem tahtiecilik fikri sû-i zan ve tarafgirlik hissini menbaı olduğundan İslâm’da lâzım olan tesanüd-ü ervah, tevhid-i kulûb, tehâbbüb ve teâvüne büyük rahneler açmıştır. Halbuki hüsn-ü zanla, muhabbet ve vahdetle memuruz.”²⁷ Tahtiecilik fikrini tarafgirlik hissini menbaı olarak görür Nursi. Bundan dolayı ruh ve kalb birliğine yaralar açtığını dile getirir. Aynı dine inanıldığı ve aynı kibleye yönelindiği halde farklı dinî gruplar düşman olarak görülür hatta en tehlikelisi farklı anlayışlar dinin önünde en büyük engel olarak kabul edilir.

İslam âlemindeki dinî grup, mezhep, tarikat ve cemaatlerin bugün ki durumuna bakıldığında her birisi bazı anlayışlardan dolayı farklılaşmış oldukları halde

25 Nursi, *Lem’alar*, 165.

26 Said Nursi, *Sünuhat* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006), 46.

27 Nursi, *Sünuhat*, 47.

aralarına çok uzak mesafeler koydukları gözlemlenmektedir. Hâlbuki aynı dinin mensubu olup aynı kitabı okuyan gruplardır. Kur'an-ı Kerim'de "Kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında ise pek merhametlidirler"²⁸ ayeti tam ters istikamette "kendi aralarında şiddetli, kâfirlere ve yabancılara karşı merhametli" şeklinde tatbik edilebilmektedir. Herhangi bir cemaat veya gruptan değil –yabancı– isen iyisin.

Bu konuda Prof. Dr. Talha Cabir Alvani "İnsanlar çoğu zaman meselelere dengeli ve bütüncül bir şekilde bakamıyor ve sorunun çeşitli boyutlarını göremiyor. Dar bakış açıları onların yalnızca küçük bir yönü görmelerine neden oluyor. Bu yön her açıdan şişirilip büyütülüyor ve diğer tüm yönlerin veya sorunun tamamının dışlanmasına yol açıyor. Başkalarını yargılama, reddetme veya kabul etmenin temeli haline geliyor. Bu yönü güçlendirmek için farklı görüşe sahip Müslümanlara karşı din düşmanlarından bile yardım alınabiliyor"²⁹ diyerek yaşanan bir vakıayı nakletmektedir.

"Vasil bin Ata bir grup Müslüman ile birlikteydi. Haricî olarak bildikleri bazı kimselere rastladılar. Vasil ve beraberindekiler, kendi görüşlerinden olmayan Müslümanların öldürülmesi gerektiğine inanan bu Hariciler tarafından öldürülme riskiyle karşı karşıyadılar. Vasil yanındakilerden sorunu çözmesini kendisine bırakmalarını istedi. Hariciler yanına gelerek tehditkâr bir ifadeyle sordular: 'Beraberinizdekiler kimdir?' Vasil cevap verdi: 'Onlar müşriktir; Allah'ın kelamını dinleyip şeriatını öğrenmek için koruma istiyorlar.' Hariciler 'Size koruma veriyoruz' dediler. Vasil da Haricilerden beraberindekileri eğitmelerini istedi. Onlar da kendi görüşlerini anlattılar. Sonunda Vasil şöyle dedi: 'Ben ve beraberimdekimler sizin bize öğrettiklerinizi kabul ediyoruz.' Bunun üzerine Haricîler şöyle dedi: 'Haydi birlikte gidin zira din kardeşsiniz.' Vasil, 'Söylemeniz gereken bu değil' dedi ve Tevbe suresinin 6. ayetini: 'Putu tapanlardan birisi sana sığınırsa onu güvene al, ta ki Allah'ın sözünü dinlesin. Sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Çünkü onlar bilgisiz bir topluluktur' okudu. Vasil, 'Bu yüzden bizi güven içinde olacağımız yere götürün' diye devam etti. Haricîler birbirlerine baktılar ve şöyle dediler: 'Haklısın öyle olsun.' Daha sonra Vasil ve grubunun yollarına devam etmelerine ve hepsinin evlerine güven içinde varmalarına yardım ettiler."³⁰

Bu kıssa görüş ayrılıklarının basit konularda farklı görüşlere sahip bir Müslümanın yalnızca kendisinin sahil, bozulmamış hakikate sahil olduğunu düşünen aykırı bir Müslüman grubun terörüne ve katline maruz kalmamak için gayrimüslim gibi davranmaktan başka şansının kalmadığı bir aşamaya ulaştığını göstermektedir.

28 Fetih 48/29.

29 Taha Cabir Alvani, *İhtilaf Farkın Farkındalığı* (İstanbul: Mahya Yayınları, 2012), 18.

30 Alvani, *İhtilaf Farkın Farkındalığı*, 19.

Gayrimüslimler bu aykırı fikir sahiplerinin elinde Müslümanlara göre daha fazla güven içindeydiler.

Nursi “İhlas Risalesi” ismini verdiği Yirminci Lem’a’nın başında bir hatırlatma da bulunur: “Bu mübarek Isparta’nın medar-ı şükran bir hüsn-ü taliidir ki ondaki ehl-i takva ve ehl-i tarikat ve ehl-i ilmin sair yerlere nisbeten, rekabetkârâne ihtilafları görünmüyor. Gerçi lâzım olan hakikî muhabbet ve ittifak yoksa da zararlı muhalefet ve rekabet de başka yerlere nisbeten yoktur.”³¹

Isparta’da telif edilen bir risale ve Nursi ehl-i takva, ehl-i tarikat ve ehl-i ilmin rekabetkârâne ihtilaflarından, menfi ihtilaflarından haberdar. Ancak Isparta vilayetinde gerçek istenen muhabbet ve uhuvvet ortaya çıkmasa da menfi ihtilaf yoktur. Her bir grup kendi vazifesiyle meşgul birbirlerine taarruz olmamakla beraber herhangi bir yardımlaşma ve dayanışma gözüküyor. Buna rağmen Nursi bunu “medar-ı şükran” olarak isimlendirmektedir. Bu durum bile müsbet ihtilaf ve ittihat için oldukça önemli bir adımdır.

İhtilafın Sebepleri

Risale-i Nur külliyyatında ihtilafın farklı sebeplerine yer verilmektedir. Nursi’nin ihtilaf anlayışının üzerine oturduğu zemin esma tecellilerinden kaynaklanan farklılaşmadır. Haliyle bu ihtilaf fitrî yani yaratılışla ilgilidir. Buna binaen bu ihtilafın ortadan kaldırılması değil yönlendirilmesi ve olduğu gibi kabul edilmesi esastır. İhtilafın yaratılıştan kaynaklanan ontolojiyle ilgili boyutu olduğu gibi epistemolojik, sosyo-psikolojik, siyasî, iktisadî, istibdat, etnisite, zaman ve mekândan kaynaklı sebepleri de olabilmektedir. Bu başlıkta ihtilafın ontolojik sebebine dikkat çekilmektedir.

Ontoloji, felsefede varlık ve varlığın bilgisini tartışan temel bir disiplindir. “Risale-i Nur’un en merkezi temasını, içinde yaşadığımız kâinatın bir Sâniî olduğu ve O’nun bu kâinatı bir amaca binaen yarattığı hususu teşkil eder. Birçok risale doğrudan Sâniî kâinatın varlığını ve birliğini ispata ve O’nun bu kâinatı yaratış amacını izaha tahsis edilmiş; sair risaleler ise bu temel üzerinde gelişmiştir. Her hâlükârda Risale-i Nur’un dikkatli bir tetkiki, onun kâinatın ve insanın varoluşuna dair kapsamlı bir ontolojik açıklama getirdiğini ve başkaca tüm hususların bu ontolojik açıklama temelinde tahlil edildiğini gösterecektir.”³²

31 Nursi, *Lem’alar*, 152.

32 Metin Karabaşoğlu, “Metin ve Cemaat: Risale-i Nur Hareketine Dair Bir Analiz Denemesi”, *Âlim Bir Düşünür Olarak Bediüzzaman* içinde, haz. İbrahim M. Abu-Rabi (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006), 381-433.

Bu kâinat tesadüfen ortaya çıkan, kendi başına hareket eden bir varlık değildir. Bizzat o yaratıcı tarafından bir hikmete binaen vücuda getirilmiştir. Hikmeti ise kanuniyet şeklinde adetlerini gösteren zatın belli bir nizam ve intizamla işleyip tesadüf işine karıştırmadığından anlaşıldığına dikkat çekilmektedir. “Kadîr-i Alîm ve Sâni-i Hakîm, kanuniyet şeklindeki âdâtının gösterdiği nizam ve intizamla, kudretini ve hikmetini ve hiçbir tesadüf, işine karışmadığını izhâr ettiği gibi”³³ dedikten sonra hem birtakım varlıkların yaratılışındaki farklılıkları, ihtilafları hem de yaratıcının “Deistlerin” inandığı gibi bu kâinatı yarattıktan sonra kâinata müdahale etmediği düşüncesine de karşı O’nun her daim bir işte ve faal bir fail olduğunu nazarlara verir.

“Şüzûzât-ı kanuniye ile âdetinin harikalarıyla, tegayyürât-ı sûriye ile, teşahhusâtın ihtilâfâtıyla, zuhur ve nüzûl zamanının tebeddülüyle meşfetini, irâdetini, fâil-i muhtar olduğunu ve ihtiyarını ve hiçbir kayıt altında olmadığını izhar edip yeknesak perdesini yırtarak ve her şey her anda, her şe’nde, her şeyinde Ona muhtaç ve Rubûbiyetine münkad olduğunu i’lâm etmekle gafleti dağıtıp ins ve cinnin nazarlarını esbabdan Müsebbibü’l-Esbâba çevirir.”³⁴ Yaratıcı kanuniyet şeklinde belli sebepler tahtında işlerken bazen kanuniyetin dışına çıkarak her zamanki sebepler varken istenilen netice ortaya çıkmamakta veya farklı şekilde olmaktadır.

Cenab-ı Hak şüzuzat-ı kanuniyesiyle genel kanunlarının dışına çıkmakta ve her an fail olduğunu göstermektedir. Şahısların, cisimlerin meydana gelmesinde de bazı ihtilafları nazara vererek kendi kanunun mahkûmu olmadığını göstermektedir. Bu durum her şeyin, her an O’nun irade ve terbiyesine muhtaç olduğunu göstererek yaratılmışlar üzerindeki alışılmışlık (ülfet) dağıtılmaktadır.

Nursi Kur’an-ı Mucizü’l-Beyan’ın kâinattaki harika yaratılışın üstündeki adet ve ülfet perdesini yırttığını, beşere, akıl sahiplerine sonsuz bir “hazine-i ulum” açtığını söyler. Felsefenin ise “Bütün harikulâde olan mu’cizât-ı kudreti âdet perdesi içinde saklayıp cahilâne ve lâkaydâne üstünde geçer. Yalnız harikulâdelikten düşen ve intizam-ı hilkatten hurûc eden ve kemâl-i fitrattan sukut eden nâdir ferdleri nazar-ı dikkate arz eder, onları birer ibretli hikmet diye zîşuura takdim eder. Meselâ en câmi’ bir mu’cize-i kudret olan insanın hilkatini âdi deyip lakaydlıkla bakar. Fakat insanın kemâl-i hilkatinden hurûc etmiş, üç ayaklı yahut iki başlı bir insanı bir velvele-i istiğrabla nazar-ı ibrete teşhir”³⁵ ettiğini söyler.

Asıl dikkat çekilmesi gereken insanın yaratılışındaki mucizeliktir. Ancak felsefenin bakışı ise ibret ve Cenab-ı Hakkın kendi kanunun mahkûmu olmadığını gösterdiği

33 Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006), 184.

34 Nursi, *Sözler*, 184.

35 Nursi, *Sözler*, 126.

“şüzuzat-ı kanuniye ve teşahhusâtın ihtilâfı”nı ibret ve harika olarak insanlara sunmaktadır. Yaratılıştan kaynaklanan birtakım farklılıklar ve ihtilaflar söz konusudur. Bunların sebepleri bahsi geçen hakikatlerdir.

Risale-i Nur’da bazı misallerle konu biraz daha açılmaktadır.

- “Meselâ, ekser yerlerde bir kısım meyvedar ağaçlar bir sene meyve verir yani rahmet hazînesinden ellerine verilir, o da verir; öbür sene bütün esbab-ı zâhiriye hâzırken meyveyi alıp vermiyor.

- Hem mesela sâir umûr-u lâzimeye muhalif olarak yağmurun evkât-ı nüzûlü o kadar mütehavvildir ki mugayyebât-ı hamsede dahil olmuştur. Çünkü vücudda en mühim mevkî hayat ve rahmetindir. Yağmur ise menşe-i hayat ve mahz-ı rahmet olduğu için elbette o âb-ı hayat, o mâ-i rahmet gaflet veren ve hicab olan yeknesak kaidesine girmeyecek belki doğrudan doğruya Cenab-ı Mün'im-i Muhyî ve Rahman ve Rahîm olan Zât-ı Zülcelal perdesiz, elinde tutacak; ta her vakit dua ve şükür kapılarını açık bırakacak.

- Hem mesela rızık vermek ve muayyen bir sima vermek, birer ihsan-ı mahsus eseri gibi, ummadığı tarzda olması ne kadar güzel bir sûrette meşfet ve ihtiyar-ı Rab-baniyeyi gösteriyor. Daha tasrif-i hava ve teshîr-i sehâb gibi şuûnât-ı İlâhiyeyi bunlara kıyas et.”³⁶

Yaratılıştaki farklılıklara ve ihtilafa Nursi yaratıcının “Esmâ” tecellilerindeki farklılıkları nazara vererek de açıklamaktadır: “İnsan bütün esmâya mazhurdur fakat kâinatın tenevvüünü ve melâikenin ihtilâf-ı ibâdâtını intâc eden tenevvü-ü esma insanların dahi bir derece tenevvüüne sebep olmuştur.”³⁷ Nasıl ki kâinatta çeşitli varlıklar var, nasıl ki her bir meleğin vazifesi ve ibadeti aynı değil öyle de insanlar farklı farklı yaratılmıştır. Ayette bu farklılık “Göklerin ve yerin yaratılışı ile dillerinizin ve renklerinizin farklılığı da yine O’nun ayetlerindedir. İlim sahipleri için elbette bunda deliller vardır”³⁸ şeklinde bildirilmektedir. Dillerimizin, renklerimizin farklılığı Cenab-ı Hakkın bir işareti ve imtihanın bir gereğidir.

Esmâ tecellileri farklı grupların ortaya çıkması, meslek ve meşrep ayrımlarının hatta Hz. Muhammed’den (asm) önce gönderilen şeriatların bile farklılaşmasına sebep olmuştur: “Enbiyânın ayrı ayrı şeriatları, evliyânın başka başka tarîkatları, asfiyânın çeşit çeşit meşrepleri şu sırdan neşet etmiştir. Mesela İsa aleyhisselâm sâir esma

36 Nursi, *Sözler*, 184-185.

37 Nursi, *Sözler*, 302.

38 Rûm 30/22.

ile beraber Kadîr ismi onda daha galiptir. Ehl-i aşkıta Vedûd ismi ve ehl-i tefekkürde Hakîm ismi daha ziyade hâkimdir.”³⁹

Ontolojik anlamda ortaya çıkan ihtilaf ve farklılaşmalar aslında menfî bir ihtilaf değil müsbet ihtilaf olarak ortaya çıkmaktadır. Farklılıklar birer üstünlük veya rekabet vasıtası değil Cenab-ı Hakkın birer ayeti ve işaretidir. Bu durum yine “Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık, sonra da birbirinizi tanıyasınız diye milletlere ve kabilelere ayırdık”⁴⁰ ayetiyle sabittir.

Nursi bu ayete meal verirken “Sizi taife taife, millet millet, kabile kabile yaratmışım ta birbirinizi tanımalısınız ve birbirinizdeki hayat-ı içtimaiyeye ait münasebetlerinizi bilesiniz, birbirinize muavenet edesiniz. Yoksa sizi kabile kabile yaptım ki yekdiğerinize karşı inkarla yabancı bakasınız, husumet ve adavet edesiniz değildir”⁴¹ şeklinde izah eder.

Ama ne kadar da bu farklılıklar müsbet anlamda olsa da insanlar tarafından yine rekabet ve menfî ihtilaf konusu olmuştur. Birbirini tamamlayacak parçalar olarak bir çiçeğin farklı boyutlardaki dalları olarak görmemiştir gruplar. Biz çiçeğiz demişler ve herkesi kendileri gibi olmaya zorlayıp varlığın özüne aykırı bir tavır içine girmişlerdir. Yaradılıştan gelen bu farklılıklar zenginlik olabileceksen realiteye baktığımız zaman ayrımcılık ve dışlamaya sebep olarak kullanılmıştır.

Sonuç

Dinî grupların ortaya çıkışında en temel sebeplerden birisi toplumun karmaşıklaşan yapısıdır. İlkel toplumlardan modern toplumlara doğru gidildikçe dinî gruplar ortaya çıkmıştır. Bu değişimde ekonomik, sosyal ve siyasî hadiseler etkili olmuştur. Dinî grup, tarikat, cemaat ve mezhepler olarak grupların ortaya çıkmasında dini daha iyi anlama yolunda yapılan tartışmalar ve bunun neticesinde ortaya çıkan ihtilaflar etkili olmuştur. Bir de bu ihtilafların ortaya çıkmasında Nursi istibdad-ı ilmîye dikkat çeker.

Nursi ihtilaf kavramını haddizatında olumsuz ve menfî bir kavram olarak görmüştür. Bu yüzden bu kavramı müsbet ihtilaf ve menfî ihtilaf olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu durum birtakım farklılıkları kabul etmeyi ve insanları ve grupları farklılıklarıyla kabul edip farklılıkları bir zenginlik olarak görmenin yolunu açmıştır. Farklılıkları çatışma sebebi olarak değil de hakikatin her yönünü kuşatma olarak anlamının daha

39 Nursi, *Sözler*, 302.

40 Hucurât 49/13.

41 Nursi, *Mektubat*, 309.

yararlı olacağına dikkat çekmiştir. Müsbet ihtilaf kavramı modern zamanların iş bölümü ve ihtisaslaşma kavramını çağrıştırmaktadır. Fabrikanın çarkları birbiriyle münakaşa etmeyip birbirlerine yardımcı olmaları gibi ya da insanın azaları birbiriyle çatışmadığı ve vücudun bütünlüğünü sağladığı gibi dinî grubu oluşturan ferdler de bir vücudun azaları gibi bir şahs-ı manevî meydana getirmektedir.

“Maksadımız, dinî cemaatlar maksatta ittihad etmelidirler. Mesalikte ve meşreplerde ittihad mümkün olmadığı gibi caiz de değildir.”⁴² Meslekler ve meşreplerde ittihat etmenin mümkün olmadığına dikkat çekmiştir. Ontolojik anlamda kâinatın ve insanın yaratılışı zıt ve farklı isim tecellilerinden kaynaklı olarak farklılaşmaktadır. Tarikat ve cemaatlerdeki farklılaşmada Cenab-ı Hakkın isimlerinin farklı tecellilerinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Her bir dinî grup Cenab-ı Hakkın farklı bir isminin tecellisine ayine olduğunu bilmeli, diğer grupla “Niye sen benim gibi ayine değilsin?” veya “En iyi ayine benim” münakaşasına girmemelidir. “Herkes benden ders alsın, benden ders dinlesin” arzusu sosyo-psikolojik anlamda nefsin ve enaniyetin, kendini büyük görmenin bir sonucudur.

Dinî grupların her birisi farklı bir esmaya ayinedir. İstibdat ve özellikle istibdad-ı ilmî farklı fikirlere ve hayallere müsaade etmediğinden birtakım çatışma ve kavgalara sebebiyet vermiştir. Tek bir görüşün hâkim olması, farklı görüş ve düşüncelere müsamaha ile bakılmaması zaman içerisinde gruplardan farklı insanların kaybedilmesini, ferdlerin ve grupların dışlanmasını netice vermiştir.

Nursi'nin ortaya koyduğu ihtilaf ahlakında ihtilaf fitrî bir hakikat olarak görülür. Bu anlamda menfî ihtilaf ve müsbet ihtilaf ayrımı önemli ve üzerinde durulması gereken bir husustur. Müsbet ihtilaf toplulukların ve grupların dayanışma ve iş bölümü içinde olabilmesinin adıdır. Zira toplum birlikteliklerle beraber farklılıklarıyla da vardır; varlığını, hayatiyetini ve devamını farklılıklarının birbirine yardımıyla sürdürebilmektedir. Müsbet ihtilafa razı olunmadığı sürece menfî ihtilaf devam edecektir.

42 Nursi, *Hutbe-i Şamiye*, 105.

Kaynakça

1. Alvani, Taha Cabir. *İhtilaf Farkın Farkındalığı*. İstanbul: Mahya Yayınları, 2012.
2. Çelik, Celalettin. "Türkiye'de Dinî gruplar Sosyolojisi". *ERUSAM* 7 (Ekim 2011): 5-29.
3. Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
4. Karaca, Mehmet. "Farklılaşma, Bütünleşme ve Birlikte Yaşamak Üzerine". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 18 (2012): 226-238.
5. Karabaşoğlu, Metin. "Metin ve Cemaat: Risale-i Nur Hareketine Dair Bir Analiz Denemesi". *Âlim Bir Düşünür Olarak Bediüzzaman* içinde, haz. İbrahim M. Abu-Rabi, 381-433. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
6. Nursi, Bediüzzaman Said. *Divan-ı Harb-i Örfî*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006.
7. _____. *Hutbe-i Şamiye*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006.
8. _____. *Lem'alar*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006.
9. _____. *Mektubat*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006.
10. _____. *Mesnevi-i Nuriye*. Trc., Abdülmecid Nursi. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006.
11. _____. *Münazarat*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006.
12. _____. *Sözler*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006.
13. _____. *Sünihat*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2006.
14. Öksüz, Enis. *Sosyal Gelişme - Sanayileşen Türkiye İlişkileri*.
15. Sezen, Yümni. *Sosyoloji Açısından Din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013.
16. Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. Trc., Ünver Günay. Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1990.